

21815

891.99.092

U-80

ՄԿՐՏԻՉ ՓՈՐԹՈՒԳԱԼԵԱՆԻ

ՅՈՐԵԼԵԱՆԸ

„ԱՐՄԵՆԻԱ“

1885 – 1910

1911

«ՀԱՅՐԵՆԻԲ»Ի ՏՊԱՐԱՆ

ՊՕՍԹԸՆ

891.99.092

Լ-80

891.72 072

15-80

2003

ՄԿՐՏԻՉ ՓՈՐԹՈՒԿԱԼԵԱՆ.

37441-67

51178-4-2.

1870 թւականին էր, երբ ՏիարՄկրտիչ Փորթուգալեանը, մէկը հայրենիքի անձնէր գաւակներից թողուց Ոսիորի վայելքները և մայրաքաղաքի հրապուրիչ կեանքը, և ազգային մշակի պարտաճանաչութեան գիտակցութեամբ՝ անցաւ Հայաստան, թողաթ, իբրեւ ուսուցիչ կուսելու խաւար տգիտութեան դէմ, պաշտպանելու ազգային սահմանադրութիւնը աղայական կամայականութեան դէմ և միանգամայն ներշնչելու հայ ժողովրդին իր վիճակի գիտակցութիւնը:

Թողաթի մէջ՝ իւր շորսամեայ ուսուցչական պաշտօնավարութեամբ յաջողեցաւ հիմք դնել կրթական նոր ուղղութեան և ստեղծել գաղափարական երիտասարդութիւն մը, ազգային իրաւունքների պարտաճանաչութեամբ դաստիարակած, կուսելու ազգային իրաւունքների բռնաբարումների, կառավարական պաշտօնեանների կամայականութեան և աւատապետների ու բռնակալների հասցուցած չարիքների դէմ: Փորթուգալեանը իւր երիտասարդական աւիւնով մըղած այդ պայքարին մէջ՝ կռեց իւր կամքը և ձեւակերպեց իւր համակրելի նկարագիրը: Եւ երբ աղայութեան, կամայականութեան ու տգիտութեան դէմ մղած այդ կատաղի կռիւն համար

կառավարութեան ձեռքով Սեբաստիա տարւեցաւ բանտարկելու՝ բանտի խորքերից անվեհեր գործիչի մը արիւնթեամբ և հաւատքով երգեց։—

«Թէպէտ վտար քաղքէ-քաղաք դամ թափառ
Բաղդն ու մարդիկ զիս հալածեն անգթաբար,
Այլ արդ ես իսկ ազատութեան երբ վեհաձայն
Թռաւ բերնէս, յանձն առի զայս վիշտն համայն՝

Ազատութեան ես անձնէր,
Վիշտ, ցաւ սիրով եմ յանձն առեր»։

Անցան երեսուն և եօթ երկար տարիներ այդ օրից և Փորթուգալեան, «ազատութեան անձնը-ւէր»ը հասարակական անբասիր գործիչի մը կեանքով ապրեցաւ՝ գործեց և չէ դադարած գործելէ։

73 Թւին Սեբաստիայէն Պօլիս վերադարձաւ աւաւայ, և այնտեղ հիմնեց «Ասիա» թերթը, որ իւր կարճատե կեանքով, եղաւ նախբզանք մը ազատագրական շարժման, արձագանգ՝ դաւառի հայութեան զրկանք չարչարանքներին, բողոք ազգային իշխանութիւնների կամայականութեան դէմ և ջերմ կողմնակից Հայոց Հայրիկի դաւա-նած գաղափարներին։

Պօլսոյ մտաւորականութեան 70-ական թւա-կանների կրթական շարժման մէջ՝ անմասն չի մնաց և Փորթուգալեանը։ Արփիարեանի, Զերա-դիբի ուրիշ քանի մը երիտասարդ ուժերի հետ՝ հիմք դրեցին «Արարատեան Ընկերութեան», որը ապա միանալով Դպրոցասիրաց և Կիլիկեան ըն-կերութիւնների հետը՝ կոչւեցաւ «Միացեալ Ըն-կերութիւնը Հայոց», և ինք եղաւ այն անձնու-րաց ուսուցիչը, որ առաջին անգամ յանձն ա-ռաւ գաւառացի մանուկներու դաստիարակու-թեան գործը անձամբ վարելու ծանր պատասխա-նատուութիւնը։

76 Թւին անցաւ Կիլիկիա, շրջեց Հայաստա-նի գլխաւոր կեդրոնները և հասաւ Վան, Հա-յաստանի սիրտը, որի ժողովուրդը բարբարոսու-թեան ձեռքով հրդեհւած՝ քաղաքի մոխրակոյտի վրայ նստած կը սգար իւր սե օրերը . . . : Այդ աւերակ քաղաքը ընտրեց իւր գործունէութեան վայրը, նպատակ դնելով հիմնել յանուն Միաց-եալ Ընկերութիւնների «Վարժապետանոց» մը, որ դառնար լուսոյ վառարան մը, իւր շրջակայ խաւար գաւառները լուսաւորելու առանց դա-սակարգի խտրութեան։

Ռուս-թրքական պատերազմի նախօրեակին հնարաւորութիւն չ'մնաց Փորթուգալեանին Վան մնալու։ Պարսկաստանի վրայով անցաւ Թիֆլիս։ Այնտեղ ծանօթացաւ 19-րդ դարու հասարակա-կան ամենամեծ գործիչներից մէկի «Մշակ»-ի խմբագիր Գրիգոր Արծրունու հետ, և սկսաւ աշ-խատակցիլ անոր թերթին և Տաճկահայ ու Ռու-սահայ հալածւածների մերձեցման առաջին կա-պը հանդիսացաւ։

Այդ շրջանին Տաճկահայերի դատը մեծ հե-տաքրքրութիւն առաջ բերած էր Ռուսահայ մը-տաւորականութեան մէջ, և «Մշակ»-ի խմբագ-րապետը՝ այդ շարժման ոգին իսկ անոր խմբագ-րատունը այդ ոգեւորութեան վառարան դարձած էր։ Ազգային վերածնութեան մեծ մշակները Բաֆֆին, Պատկանեան և ուրիշներ՝ հաւաքւած էին այդ վառարանի շուրջը։ Այդ վառարանի մէջ էր, որ մօտաւորապէս մէկ ու կէս տարի Փոր-թուգալեանը իր զգացումները աւելի տաքացուց և հասարակական մեծ գործիչի, Արծրունու ներ-շնչումներով աւելի ոգեւորւած՝ Ռուս-թրքական պատերազմից անմիջապէս վերջ Վասպուրական

վերադարձաւ մեծ խռատներով իւր ծրագիրն իրականացնելու :

Անոր ծրագիրն էր հայ ժողովուրդին ներշնչել, հգտում դէպի լոյս և գիտակցութիւն, ընդվզում՝ ընդդէմ բռնապետութեան, կռիւ՝ ընդդէմ աւատապետական բռնաբարումների, և վերջապէս գիտակցութիւն՝ ստրկական դարաւոր շղթաները փշրելու :

79 թւին նա հիմնեց «վարժապետանոց»-ը Վանի մէջ, լայն և ազատամիտ ծրագրով մը, աւոր դուռը բաց յայտարարելով հայի, քիւրտի, թուրքի, ասորու և եզիդիի առջև : Երկար չտեւեց սակայն «վարժապետանոց»ի կեանքը : Վեղարաւոր և անվեղար հակառակորդների չարախօսութիւններին անսալով՝ Միացեալ Ընկերութիւնը գոցեց այդ հաստատութիւնը, և Փորթուգալեանին Պօլիս հրաւիրելով՝ 30 ոսկի ամսականով ուղեց Կիլիկիա ուղարկել տեսչութեան պաշտօնով : Գաղափարի մարդը մերժեց այդ հրապուրիչ պաշտօնը, և սկսած գործը շարունանակելու յանդգնութեամբ, իւր անհատական ուժերին վստահած՝ Վան վերադարձաւ սիրած գործը շարունակելու : Հիմնեց «Կեդրոնական վարժարանը իրեն աջակից ունենալով Հայոց Հայրիկի բարեկամութիւնը և մէկ երկու վանեցիներու աջակցութիւնը : Կեդր. վարժարանը շարունակեց աւելի արդիւնաւոր եղանակով չորս տարի, մինչև 1885 թւականը, երբ վանեցի աղաների դատապարտելի ընթացքը պատրւակ բռնելով՝ կամայական կառավարութիւնը Փորթուգալեանին հեռացուց Վանից : Մկրտիչ Աւետիսեան վարեց Կեդրոնական վարժարանի տեսչութիւնը, որ վերջնականապէս գոցեցաւ քանի մը ամսից յետոյ :

Եւս

Փորթուգալեանի եօթնամեայ գործունէութիւնը Վասպուրականի մէջ, իւր կեանքի ամենաբեղուն շրջանը կը կազմէ : Վարժապետանոցը և անոր շարունակութիւնը եղող Կեդր. վարժարանը՝ եղան վառարաններ նոր գաղափարների, որոնցմով սնաւ և իջրացաւ Վասպուրականի երիտասարդութիւնը : Փորթուգալեանը, Հայոց Հայրիկից յետոյ, առաջին մարդը եղաւ, որ յաջողեցաւ յեղաշրջել Վասպուրականի կրթական գործը : Իւր հասցուցած ուսուցիչներով և իւր յամառ աշխատութեամբ՝ ան քանդեց Տէր Թօթիկեան սխառմը, և ժամանակակից կրթական նոր ուղղութեամբ ահագին զարկ տաւ Վասպուրականի դպրոցներուն :

Նա ցանցեց նոր կեանքի, նոր գաղափարների և յեղափոխական պայքարի կենդանի սերմեր հայ ժողովուրդի սրտին և մտքին մէջը : Սերունդներ դաստիարակեցան այդ ուղղութեամբ, անոր աշակերտները երկար տարիներ Վասպուրականի, Ատրպատականի, Տուրքերստանի և Բաղէշի կըրթական գործը վարելով մէկտեղ՝ եղան և յեղափոխական գաղափարների առաքելներ : 96 թւի Վանի ինքնապաշտպանութեան կռիւն մէջ երևան եկաւ Փորթուգալեանի ցանած սերմերի արդիւնքը : Նա եղաւ աղատագրական շարժման նախադրեալը Վասպուրականի մէջ : Եւ այսօր հայրենիքի ազատութեան այս արեւածաղին՝ գէթ հայութեան երախտագիտութեան և շնորհակալութեան պէտք է արժանանայ գաղափարի այդ անձնէր Մշակը :

Փորթուգալեան Պօլիս անցնելով՝ երկար չուղեց սպասել, և երբ Վան վերադառնալու ամէն յոյսը կտրած տեսաւ, անցաւ Մարսէլ և 1885

Թւականին, այնտեղ հիմնեց հայ տառապանքի արձագանդ հանդիսացող աղատական և յեղափոխական առաջին հայ թերթը «ԱՐՄԵՆԻԱ» : «Արմենիա»-ով ան սկսաւ մէկ կողմից ցոյց տալ թիւրք կառավարութեան, Հայաստանի մէջ գործ դրւած բռնապետութիւնն. ու բարբարոսութիւնը, կառավարական զեղծ պաշտօնեաների կամայականութիւնը, քիւրտ աւատապետներու թաւանը, կողոպուտն ու ոճրագործութիւնը, և միւս կողմից ներշնչել հայ ժողովուրդին ինքնագիտակցութիւն և քարոզել ինքնապաշտպանութիւն : Փորթուգալեանը «Արմենիա»-ով, 25 տարիներէից ի վեր, միշտ բարձր պահեց դադափարի գործը և իւր սկսած կռիւը նա շարունակեց անշեղ, համոզւած գործիչի մը անվեհերութեամբ մինչև այսօր՝ երբ արդէն ծագած է Օսմանեան Հայրենիքի ազատութեան արշալոյսը : Ո՛չ նեղութիւն, ո՛չ հալածանք և ոչ էլ կաշառք չի կարողացան ընկճել ժողովրդանուէր գործիչի յամառ կամքը : Նա իւր գործունէութեան ամբողջ շնորհանին, թէ՛ իբրեւ ուսուցիչ, թէ՛ իբրեւ հասարակական գործիչ և թէ՛ իբրեւ հրապարակագիր ու խմբագիր՝ բոլոր բարձուց բռնութեան դէմ, իր սիրտը տւեց հայ տառապանքը մեղմացնելու, և իր միտքն ու գրիչը նւիրեց ցնցելու հայութեան ստրկացած ոգին՝ ընդդէմ բռնութեան : Նա իր անչափանդիր և անյողզող նկարագրով միշտ մաքուր և բարձր պահեց այդ դրօշակը, որ պարզած էր յանուն յեղափոխութեան, յանուն ազատութեան և յանուն բոլորի, ընդդէմ բռնապետութեան, կամայականութեան և բարբարոսութեան :

Գիտենք, կան մարդիկ, որոնք թէ՛ այսպէս

անհատ և թէ՛ իբրեւ կուսակցութեան անդամներ, շատ մը կէտերի մէջ, քաղաքական հայեացքներով և գաղափարներով կը տարբերին Փորթուգալեանից, բայց ինչ որ իրական է և ընդհանուր՝ այդ է անոր անձնուէր ոգին քառասնամեայ ժողովրդանուէր իւր անչափանդիր գործունէութիւնը, հասարակական գործիչի ու հայրենասէրի անաղարտ նկարագիրը, որի հանդէպ յարգանքի զգացում տածելը, բոլոր հայերի պարտականութիւնն է :

Քաղաքակիրթ ազգերի մէջ վաղուց արմատացած է հասարակական ուժերին, լինեն ատոնք բանաստեղծ, ուսուցիչ, հրապարակագիր, գեղարեստագէտ, հայրենասէր թէ՛ յեղափոխական, ժողովրդական երախտագիտութեամբ բարոյապէս և նիւթապէս վարձատրելու պարտաճանաչութիւնը : Այդ բարի սովորութիւնը որդեգրած են մեր ուսուցչայ եղբայրները շատ վաղուց : Այսօր, սահմանադրական Տաճկաստանի հայ ժողովուրդը, իր երախտագիտութիւնը և բարոյական ու նիւթական քաջակերութիւնը չը պէտք է խընայէ իւր ծոցից դուրս եկած հայրենասէր գործիչներին և արժանաւոր մշակներին, որոնք նըւիրած են իրենց սիրտը, միտքը, կեանքը և բազուկը ժողովրդի յառաջդիմութեան և ազատագրութեան համար :

Նորագոյտ տաճկահայերի վայելած բարօրութեան ամենամեծ դերակատարներից մէկի, Տիար Մկրտիչ Փորթուգալեանի յորելեանը տօնելու առաջարկը, ամենէն առաջ հրապարակ դրեցին «Բազմավէպ»ն ու «Ազատամարտ»ը, և անոնց արձագանդ տւեց տաճկահայ և ամերիկահայ մամուլի մէկ մասը : Այսօր, Փորթուգալեանի գոր-

ծունէութեան քառասնամեակը, և «Արմենիա»-ի քսանհինգամեակը տօնելու նպատակով՝ Ամերիկայի մէջ կազմուած «Յորելեանական Կեդրոնական Յանձնախումբը», կուգայ գործնական հողի վրայ դնելու այդ միտքը, և միանգամայն իւր կողմից հրաւէր կը կարգայ ամբողջ Հայութեան, առանց յարանանական և քաղաքական, կուսակցական խտրութեան՝ տօնելու մեր ամենամեծ հայրենասէրներէրից և հասարակական անձնէր գործիչներէր մէկի՝ Փորթուգալեանի յօրելեանը:

Համազգային երախտագիտութեան և քաջալերութեան արժանի է Փորթուգալեանը, իբրեւ հայ ազատագրութեան և ազգային վերածնութեան ռազմիրաներէր մէկը: Մենք կ'ակնկալենք որ Պօլսահայը, իբրեւ համաքաղաքացի և իբրեւ Տաճկահայ մտաւորականութեան առաջնորդ, ի պատիւ իր մեծ հայրենակցին և հայրենասէր գործիչին, պիտի ձեռնարկէ փառաւոր հանդէսով մը տօնելու անոր յօրելեանը, առաջիկայ Մայիս 24ին, Ազգ. Սահմանադրութեան յիսնամեակին հետ, Պօլիս հրաւիրելով Տիար Փորթուգալեանին, որ տասնեակ տարիներ Ազգային Սահմանադրութեան գործադրութեան և ժողովրդականացման համար աշխատած է Հայաստանի խորքերը: Տօնելով Փորթուգալեանի յօրելեանը, հայ ժողովուրդը երկու բան նկատի պէտք է ունենայ: Նախ՝ բարոյական քաջալերութիւն անձնէր ուսուցչին և անբասիր գործիչին, և ապա նիւթական վարձատրութիւն անկաշառ հրապարակագրողին, հայրենասէր և յեղափոխական վեթերանին: Հայութեան բոլոր հատածները, յանուն հանրային պարտականութեան, իրենց բաժինն ունին կատարելու՝ նիւթական և բա-

րոյական վարձատրութեամբ, քաջալերելով ժողովուրդի լաւագոյն զաւակներէր մէկին:

Շարժումը պէտք է սկսի կարելի եղածին չափ շուտ, ապահովելու համար նիւթական պատկառելի գումար մը: Այս շարժման ընթացք տալու համար, մենք կը դիմենք հայ ժողովուրդի ծոցից բղխած բոլոր բարեգործական, կրթական և յեղափոխական կազմակերպութիւններին, հայ մամուլի ներկայացուցիչներին և ամէն մի պարտաճանաչ անձնաւորութեան, որ նախաձեռնեն կազմակերպելու յանձնախմբեր, ժողովներ, հանդէսներ և շուտով ձեռնարկեն հանգանակութեան:

Ամէն շրջան, իր հանգանակած գումարը կարող է կեդրոնացնել որոշ տեղ մը, մինչև որ շուտով, մենք կը հաւատանք, Պօլսոյ մէջ կը կազմուի «Յորելեանական Կեդրոնական Յանձնախումբ» մը, որուն կ'ուղարկուի ամէն կողմից, Կովկասից, Թիւրքիայի բոլոր կողմերից, Պարսկաստանից, Հնդկաստանից և Ամերիկայից հանգանակած գումարները:

Մենք կը դիմենք և մասնաւորապէս Ամերիկահայ գաղութին, և կոչում կ'ընենք անոր հանրային զգացումներին, շուտով կազմակերպելու հանդէս-ժողովներ, և ինչպէս միշտ՝ այս անգամ ալ, հրապարակային հանգանակութիւններով լիաբուռն վարձատրելու բազմաշխատ յօրելեանը, որի կեանքը տառապանք մը եղած է հայ դատին ներքեւ:

Հայ ժողովուրդի պարտաճանաչութիւնը նիւթական և բարոյական քաջալերութեամբ հանդէպ քառասնամեայ գործիչի մը, իրաւունք պիտի տայ Յորելեանին, ուրախ և հպարտ, անգամ մըն ալ թրթռացնելու իւր երգը, որ երգեց երիտասարդութեան աւիւնով բանա-

Խորերից, երբ հազիւ ոտք էր դրած հասարակական գործունեութեան փշոտ ասպարէզը :

Դէ՛հ, հայ ժողովու՛րդդ, առաջ անցիր երախտագէտ զգացումներով Մկրտիչ Փորթուզալեանին, կամաւոր աքսորականին ասելու :—

«Վտարանդի, թէև դառն էին այդ օրերը,
Ահա տեսնես նպատակիդ ես հասեր,
Աղատու թեան յաղթանակը քո ձեռքիդ,
Վարդ և շուշան, պսակ պճնել դան ճակատիդ :

Սղատութեան միշտ անձնուէր,
Գաղափարդ է յաղթանակեր» .

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ
ՅՈՒՆԷՆԱՆԿԱՆ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ
ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲ

Ստեփանակերտ ,

Ատենադպիր ,

Գրան ճապէտ

1910, Դեկտեմբեր,

0/1m

21815
20 13

